

THE CONCEPT OF COSMONICS AND ITS NATURE

Usmonova Shaxnoza

Lecturer at the Department of Foreign Languages in Natural Sciences, Fergana State University

Annotation: The article describes the application of the concept of cosmonauts and its essence, the fact that it has been used by the Uzbek people since ancient times, the form and content of which have changed over the centuries.

Keywords: Interesting, cosmos, moon, sun, earth, object, space universe, period, system.

KOSMONIMLAR TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI

Usmonova Shaxnoza

Farg'ona davlat universiteti Tabiiy yo'nalishlar bo'yicha chet tillari kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada kosmonimlar tushunchasi va uning mohiyati qo'llanilishi, uni o'zbek xalqlari qadimdan qo'llab kelishganliklari, shaxli va mazmuni asrlar davomida sayqallanib o'zgarib ketganligi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: qiziqarli, kosmonim, oy, quyosh, yer, obekt, fazo koinot, davr, tizim.

Bugungi kunda tilshunoslikda kosmonim tushunchasi uning qo'llanilishi borasida olimlar ilmiy izlanishlar olib borishmoqda. Ho'sh kosmonim o'zi nima va u nima uchun qo'llanilgan degan savolga quydagicha javob berishimiz mumkin. Kosmonimlar fazoda joylashgan samoviy obyektlarning atqili oti. O'zbek kosmonimiyasi tarkibida tilimizning qadimgi davrlaridan buyon qo'llanib kelanayotgan yuzlab nomlar mavjud. Davrlar o'tishi bilan ayrim nomlarning shakli va ma'nosida turli o'zgarishlar sodir bo'lgan. Shunga qaramasdan, o'zbek kosmonimiyasi tizimini lisoniy tadqiq qilish hanuzgacha maxsus tekshirish obyekti bo'lgan emas. Uning hajmi vazifaviy ko'lami belgilanmagan, umumxalq adabiy tilidagi mavqei aniqlanmagan xalq so'zlashuv nutqining, boshqa xalqlar tilini bu sathi rivojiga qo'shgan hissi ham o'rganilmagan. Ushbu yo'nalishda amalga oshirilgan ishlar to'plangan materiallarning yetarli emasligini, ushbu muammo hali yetarli darajada madaniyati, dini, ilm-faniga astronomik bilimlar muhim rol o'ynagan. O'zbek tili yozma yodgorliklarga boy til bo'lib, tarixiy taraqqiyotining turli davrlarida yaratilgan yozma manbalarda kosmonimlarga doir materiallar ham juda ko'p. Bir guruh o'zbek nomshunoslari ta'kidlaganlaridek; o'zbek tili tarixida mavjud bo'lgan va ko'plab tarixiy yozma yodgorliklar hamda tarixiy asarlar tilida saqlanib turgan son-sanoqsiz atqili otlar, ularning paydo bo'lishi, yasalihi va shakllanishi, ma'no va vazifaviy xususiyatlari, boshqa til lisoniy hamda tarixiy-madaniy, ma'rifiy tomonlari fan uchun qorong'uligicha qolmoqda". Bu fikr o'zbek tili kosmonimlari uchun ham tegishlidir. Kosmik tadqiqotlarning rivojlanishi natijasida yuzlab kosmik obyektlar nomi paydo bo'ldi. Bu nomlar qaysi tilga mansub bo'lishidan qat'iy nazar o'zbek tili leksikasidan mustahkam joy olib, hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llanilmoqda.

O'tmishda osmon jismlari inson hayotining ajralmas qismiga aylangani bois, kishilar har bir kosmik obyektning xususiyatlarni yaxshi bilgan va bu haqdagi bilimlarni keyingi avlodlarga qoldirgan. Zamonaviy optik qurilmalar yordamida turli xil yangi kosmik obyektlarning kashf qilinishi bilan osmon jismlarining minglab yangi nomlari yuzaga kela boshladi. Kishilar o'zlarining hayot kechirish jarayonida uchraydigan, duch keladigan predmet va obyektlarni bir-biridan farqlashga majbur bo'lgan. Chunki, kishilarning bir biri bilan aloqasi jarayonida osmon jismlarining nomlari ham xuddi ish qurollari va boshqa predmet nomlari singari zarur bo'lgan. Osmon jismlarining nomlanishi katta-kichikligi yorug'ligi samoda hosil qilgan proyeksiyasi kabi farqlovchi belgilari ularni nomlash uchun asos bo'lgan. Chunki, harqanday nomlash jarayoni o'xshash va farqlanuvchi belgilarning qiyasiga tayanadi. Kuzatishlar natijasida o'zbek

kosmonimiyasi tizimida atalish motivlarining norasmiy hamda rasmiy kabi ko‘rinishlari mavjudligi aniqlandi.

“Burj” nomlari 12 ta har birining o‘z nomi bor.

Savr- Mazkur kosmonim arab tilida “ho‘kiz” ma’nosini anglatuvchi savr so‘zidan olingan.

Hulkar- savr burjida joylashgan oltita yorqin yulduzdan iborat to‘da. Hulk deb nomlanadi. Hulkar yulduzi dunyo xalqlari orasida turlicha nomga ega.

Hulkarning arabcha Surayyo nomi ham turkiycha nomiga ma’nodoshdir. Planeta nomlari. Utorid, Zuhra, Venera, Merkuriy, Yupiter, Nohid, Cho‘lpon, Tong yulduzi, Yo‘lchi yulduz, Yer Mirrix, Mars Mushtariy1

Kosmonimiyaga kiruvchi mikroko‘lamning tarkibi: Venusonim-Venera sayyorasi yuzasida joylashgan alohida ob‘yektlarga berilgan atoqli ot.

Marsionim- Mars rel‘efidagi har qanday alohida olingan tabiiy obyektga berilgan atoqli ot. Merkuronim- Merkuriy sayyorasi yuzasidagi alohida olingan tabiiy ob‘yektga berilgan atoqli ot. Selenonim- Oy yuzasidagi har qanday alohida obyektning atoqli oti.

Kosmonimika-osmon jismlarining nomi bo‘lib, ular yulduzlar, sayyoralar planetalar nomi. Osmon jismining o‘rnini o‘zgarishi yerdagi vaziyatni qadimdan ilm-fan ahllariga ayon bo‘lgan. Kompas bo‘lmagan vaqtdayulduzlarni mo‘ljal qilib savdo karvonlari kechayu-kunduz yo‘l yurishgan. Xalq ertaklarida qahramonlar o‘z yo‘llarini kechqurunlari yulduzlarga ularning joylashish o‘rinlariga qarabetilgan. Kosmonimlarning o‘ziga xos xususiyatlari borligi ko‘p ijodkor va olimlarning e’tiborda bo‘lganligi hammaga ma’lum. Masalan, VIII asrning ikkinchi yarmida Xorazmda yashagan Muso al-Xorazmiy “Zij” nomli astronomiya jadvalini yozgan. Forobiy esa astronomiyaga oid asarlar yozib, osmon jismlarining o‘ziga xosliklarini bayon etgan. Abu Rayhon Beruniy zo‘r astronom sifatida “Astronomiya kalidi”, “Mas’ud jadvali” asarlari bilan o‘z davrida O‘rta Osiyo da astronomiya fanining taraqqiyotiga bebaho hissa qo‘shdi, yerning yumaloqligi, uning tortish quvvati fasllarning o‘zgarishi yerning va boshqa planetalarning quyosh atrofida aylanishi to‘g‘risidagi ilmiy fikrga yaqinlashdi hamda astrologiyani fosh qildi. XI asrning donishmandi Yusuf Xos Hojibo‘zining 1069-1070 yillarda yozib tugallangan. “Qutadg‘u Bilik” nomli 73 ta bobdan iborat dostonining muqaddimasida yettita planeta to‘g‘risida maxsus to‘xtalgan.

1.Oy.2. Miirix -Mars 3. Zuhra- Venera 4.Quyosh 5.Aturod, Merkuriy 6.Mushtariy -Yupiter 7. Kayvon Saturn.

Ulug‘bek nomi bilan shuhrat qozongan Muhammad Tarag‘ay “Zichi Ulug‘bek” nomi bilan mashhur bo‘lgan astronomik jadvali astronomiya fanini yangi taraqqiyotpog‘onasiga ko‘tardi. 1018 ta yulduzni holati va harakatini o‘rganib chiqdi.U o‘zidan oldin o‘tgan Erotosfen, Gipparx, Ptolomiy al-Bottoniy, Ibn Yunus, Tusiy va boshqa astronomlarning bu sohadagi muvaffaqiyatlarini orqada qoldirgan. Bularning hammasi mamlakatimizda olimlar astronomiyaga jiddiy e’tibor qilishganini tasdiqlaydi. Hozirgi kunda astronomlar yangi yangi osmon jismlarini zamonaviy teleskoplar bilan topib, nomlashmoqda. Osmon jismlari nomlarini tadqiq qilgan rus olimi Y.A.Karpenkoning ta’kidlashicha,planeta va yulduzlarni xudolar nomi bilan atash Sharqdan kelib chiqqan bo‘lib, faqat Arastu (er.av.384- 322 yillar) davriga kelgandagina yunonlar yulduzlarni o‘z xudolari nomi bilan atay boshlaganlar ”Avesto” kitobidagi kosmonimlar bu fikrlarni yanada tasdiqlaydi.Yulduz va sayyoralarga iloh sifatida qarash,ularga sig‘inish. “Avesto”da ham muhim o‘rin egallaydi. Kitobda jami 21 yasht bo‘lib, bu yashtlardan bir nechitasi osmon jismlariga alqovlangan.

Foydalangan adabiyotlar ro'yhati

1. Andaniyozova D. Tarixiy antroponimlar tahlili. O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. 2014G’ 6-son.
2. Bartold V.V. Sochineniya, T.S.R. Moskva 1963.
3. Begmatov E. Joy nomlari ma’naviyat ko‘zgusi. Toshkent, Ma’naviyat 1998.5-9 betlar.
4. Begmatov E. Ism chiroyi. T. Fan 1994.
5. Begmatov E. O‘zbek ismlari ma’nosi 14600 ismlar izohi.T., O‘z. milliy entsiklopediya, 1998. 134-b.
6. Begmatov E. O‘zbek antroponimikasi. Toshkent. Fan, 2012.
7. Begmatov E. O‘zbek ismlari. Tashkent. 1991 8-11 betlar.